

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΜΑΣ*

Μετά τὴν κατάρρευση τοῦ συστήματος τοῦ Ἐγγέλου ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἰδεοκρατία ποὺ ἐχαρακτήριζε τὴν φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου ἀνοιξε τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἀπόλυτη φυσιοκρατία. Ἀπὸ τὴν μία ἀκρότητα μετέπεσε στὴν ἄλλη. Ὅμως τόσον ἡ ἰδεοκρατία ὅσον καὶ ἡ φυσιοκρατία ἔχουν ἓνα κοινὸ γνώρισμα, δηλαδὴ τὸν δογματισμό. Ὁ δογματισμὸς αὐτὸς ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν γνώμη ἢ μᾶλλον τὴν μεταφυσικὴ ὅτι ὅλα τὰ εἶδη τοῦ Εἶναι πρέπει τελικῶς νὰ ἀναχθοῦν εἰς ἓνα, δηλαδὴ ἡ πολυαρχία τοῦ Εἶναι, ὁ pluralismus τοῦ Εἶναι νὰ ἀναχθῇ στὸν μονισμό (monismus). Καὶ ὁ μὲν μονισμὸς τῆς ἰδεοκρατίας θέτει ὡς πρωταρχὴ τὴν ἰδέα, καὶ μὲ αὐτὴν ἐξηγεῖ τὰ πάντα, ἡ δὲ φυσιοκρατία θέτει ὡς πρωταρχὴν τὴν ὕλην, καὶ μὲ αὐτὴν ἐρμηνεύει τὰ πάντα. Πρέπει νὰ τονισθῇ ἐξ ἀρχῆς ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ συστήματα εἶναι μεταφυσικά, δηλαδὴ ξεκινοῦν ἀπὸ προϋποθέσεις τὶς ὁποῖες δὲν ἐγγυᾶται ἡ Λογική. Ὅτι ἐνδιαφέρει ἐμᾶς ἐδῶ εἶναι νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ὁ δέκατος ἑνατος αἰὼν καλύπτεται ἀπὸ μεταφυσικὰ συστήματα. Ἐπίσης μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ γνωρίζωμε ὅτι ἡ φυσιοκρατία, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐγίνε καὶ μεταφυσικὴ πεποίθηση τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου. Ποτὲ ἄλλοτε ἡ μεταφυσικὴ δὲν ἐγνώρισε τόση δόξα ὅση κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Καὶ ὁμοίως οἱ δημιουργοὶ καὶ γενικῶς οἱ θεωρητικοὶ τῆς φυσιοκρατίας ἐπίστευαν ὅτι ἡ γνώση ποὺ προσφέρουν μὲ τὸ σύστημα τῆς φυσιοκρατίας εἶναι καθαρὰ ἐπιστήμη, καὶ ὄχι μεταφυσικὴ. Ὅμως ἡ κριτικὴ συμβολὴ τοῦ Νεοκαντιανισμοῦ κατέδειξε ὅτι ἡ φυσιοκρατία, ἡ ὁποία ἐπεκράτησε σὲ ὅλα τὰ πεδία τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα ἦταν μεταφυσικὴ καὶ ὄχι ἐπιστήμη, οὔτε ἀδογμάτιστη φιλοσοφία. Σ' αὐτὴν τὴν φυσιοκρατία ἀνήκει ὡς μεταφυσικὴ θεωρία καὶ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός.

* Τὸ κείμενο τοῦτο ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση, ἡ ὁποία ἐγίνε ἐκ μέρους μου ἀπὸ τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς F.I.S.P. André Mercier, ἐπειδὴ γιὰ λόγους ὑγείας ἐμποδίσθηκα νὰ τὸ ἀνακοινώσω προσωπικῶς, εἰς τὸ 3ον Διεθνὲς Συμπόσιον Φιλοσοφίας στὴν Μόσχα (17-19 Μαΐου 1977). Σημειῶνω ἐδῶ ὅτι τὸ 2ον Διεθνὲς Συμπόσιον Φιλοσοφίας ἐγίνε στὴν Ἐλευθέρα Σχολὴ Φιλοσοφίας «ὁ Πλήθων» στὴν Μαγούλα τῆς Σπάρτης ἀπὸ 8 ἕως 14 Ἀπριλίου 1976. (Τὰ κείμενα τοῦ Συμποσίου ἔχουν κυκλοφορήσει στὴν διγλωσση ἐκδοση *Μελέτη θανάτου — La réflexion sur la mort*, Ἀθῆναι 1977, 355 σελ.).



Τὸν δογματισμὸ ὅμως τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος διέσπασε στὸν αἰῶνα μας πρώτη ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὕλης, καὶ συγκεκριμένως τοῦ ατόμου. Ἡ σύγχρονη φυσικὴ ἔχει παραιτηθῇ πλήρως ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια τῆς οὐσίας, ὅπου ἐπάνω ἐστηρίζετο ἡ θεωρία τῆς ὕλης κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε καὶ τὴν βάση τῆς μεταφυσικῆς του. Ὅμως πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας εἶναι μία ὀριακὴ ἔννοια, δηλαδὴ δείχνει τὰ ὅρια τῆς σύγχρονης φυσικῆς. Ὅμως ἔχει σημασία νὰ γνωρίζωμε ὅτι ὁ παλαιὸς ὕλισμός ἔχει ὑπερνικηθῇ ἀπὸ τὴ σύγχρονη φυσικὴ ἐπιστήμη, καὶ μαζὶ μ' αὐτὸν ἔχουν διασαλευθῇ οἱ ἔννοιες τοῦ παλαιοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῆς αἰτιότητος. Ἐπίσης ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου ὡς ἐνὸς ὅλου, ἐνὸς σύμπαντος ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς συγχρόνου θεωρίας τοῦ ατόμου δὲν ἀποκλείει μία τελεολογικὴ ἐρμηνεία. Καὶ ἐδῶ ὅμως, ἐφ' ὅσον προχωροῦμε σὲ γενικεύσεις, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ φθάσωμε στὸν δογματισμὸ, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἀπέφυγε ὁ φυσικὸς Bernhard Baving μὲ τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ ὅλο τὸ φυσικὸ γίνεσθαι ὡς ψυχικόν. Πάντως ἓνα εἶναι σήμερα βέβαιον, ὅτι ὁ μηχανισμὸς τῆς αἰτιότητος δίδει τὴν θέση του ἐντὸς τοῦ ατόμου στὴν ἀρχὴ τῆς πιθανότητος. Ἐπίσης τὸ *ignotamus* εἶναι καὶ σήμερα τιμιώτερο ἀπὸ οἰοδήποτε εἶδος δογματισμοῦ. Τὸ ἀντικείμενο τῆς μικροφυσικῆς εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμε μὲ νοητικὰ πρότυπα νὰ συλλάβωμε. Ὅμως δὲν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὰ νοητικὰ μας πρότυπα ἀντιστοιχοῦν πλήρως μὲ τὸ κάτι, ἢ μὲ τὸν ἄγνωστο Χ. Ἀλλὰ ὅ,τι ἔχει γιὰ μᾶς ἐδῶ σημασία εἶναι μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπανάσταση ποὺ ἔγινε στὴν φυσικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὸν αἰῶνα μας ἀνέτρεψε τὴν ἀπλοϊκὴ φυσιοκρατία τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Ὅμως πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν διάσπαση τῆς ἐννοίας τῆς ἀπλοϊκῆς φυσιοκρατίας ποὺ ἐπροξένησε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, εἶχε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα ὑπερνικήσει τὸν δογματισμὸ τῆς ἀπλοϊκῆς φυσιοκρατίας. Καὶ τοῦτο ἔγινε ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ θεωρία τῶν ἀξιῶν. Οἱ ἀξίες δὲν εἶναι φυσικὰ γεγονότα, ἀλλὰ εἶναι βιώματα καὶ νοήματα. Οἱ ἀξίες τῆς ἀλήθειας, τῆς ἀρετῆς, τοῦ ωραίου καὶ τοῦ ἀγίου δὲν ἀνήκουν στὸν κόσμον τῆς ὕλικῆς πραγματικότητος, ὅση στενὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ σχέση τους μ' αὐτόν, ἀλλὰ ἀνήκουν σ' ἓνα δεῦτερο κόσμον, ἀνώτερο, καὶ τὸ γνῶρισμά τους εἶναι ὅτι ἰσχύουν. Ὅταν ἐπιχειρήσῃ ν' ἀρνηθῇ κανεὶς αὐτὲς τίς ἀξίες, καταλήγει σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό του, γιατί προϋποθέτει ὅτι τὰ ἐπιχειρήματά του ἔχουν ἀξία ἢ ὅτι ἰσχύουν. Ἡ θεωρία τῶν ἀξιῶν ἔδειξε ὅτι τὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὸ νὰ πραγματοποιῇ ἀξίες. Ἐτσι τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας δὲν ἀντιμετωπίζεται τώρα ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ἀντικειμένου, ὅπως ἔπραττε ἡ ἀπλοϊκὴ φυσιοκρατία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ ὑποκειμένου, πρᾶγμα ποὺ διαπίστωσε κατὰ κλασσικὸν τρόπο ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant, καὶ διαπιστώνει τώρα ἐκ νέου ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν.

Δὲν εἶναι ἡ φύσις ἀλλὰ ὁ πολιτισμὸς ἡ σφαῖρα ἐκείνη, ὅπου πραγματοποιοῦνται καὶ ἰσχύουν οἱ ἀξίες. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι ὡς σύνολον ἓνα ἀγαθόν, καὶ ὡς ἀγαθὸν εἶναι συνυφασμένο μὲ ἀξίες, μὲ σύστημα ἀξιῶν, καὶ μέσα σ' αὐτὸ διαρρέει ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρόβλημα τώρα τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Ἐτσι τὰ ὄντολογικὰ προβλήματα μετατρέπονται τώρα ὅλα σὲ προβλήματα ἀξιολογικά. Ἡ ἱστορικὴ ζωὴ καὶ πραγματικότης ἐκτιμᾶται τώρα ὡς σύνολο ἀξιῶν καὶ νοημάτων γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν ὁποίων ἀγωνίζονται οἱ ἄνθρωποι. Ἡ φιλοσοφία κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀξίωση τοῦ Nietzsche δὲν εἶναι οὔτε νομοθέτης οὔτε προφήτης, ἀλλὰ ἐρμηνευτὴς τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Καὶ ὡς ἐρμηνεύτρια τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς ἡ φιλοσοφία δὲν χάνει τὸν καθαρῶς θεωρητικὸ τῆς χαρακτήρα. Ὡς θεωρία τῶν ἀξιῶν ἡ φιλοσοφία δὲν μεταβάλλει τὴν ποιότητα τῶν ἀξιῶν ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν ἐρμηνεύει. Καὶ ἔτσι ἀποκτᾶ σαφήνεια νοητικὴ γιὰ τὸ ὅλον νόημα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐπιστήμης ὡς ἀξίας θεωρητικῆς ἀποκτᾶ ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν σαφήνεια καὶ γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἐτσι καταλήγει σὲ μιὰ κοσμοθεωρία, ἡ ὁποία παραμένει πάντοτε μιὰ θεωρητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν δὲν δημιουργεῖ ἀξίες, ἀλλὰ ἐρμηνεύει τὸ εἶδος, τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος τῶν ἀξιῶν, ὅπου μέσα διαδραματίζεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν συνδέεται μὲ δύο κυρίως μεγάλα ὀνόματα, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Windelband καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Rickert.

Παράλληλα σχεδὸν πρὸς τὴν φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν ἀναπτύχθηκε στὸν αἰῶνα μας μία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἄποψη, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς φαινομενολογία, καὶ συνδέεται κατ' ἐξοχὴν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Husserl. Συχνὰ ἐτέθη τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ φαινομενολογία ἀποτελῇ στροφὴ πρὸς τὸ ἀντικείμενο καὶ ἂν ὁ Husserl εἶναι πράγματι νεοκαντιανός, ὅπως ἦσαν οἱ Windelband καὶ Rickert. Πάντως ἓνα εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἄνοιγμα τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας πρὸς τὴ μεταφυσικὴ ἔγινε ἀπὸ τὴ φαινομενολογία (Heidegger). Ὁ Husserl προτάσσει ἀπ' ὅλα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Πρῶτος σκοπὸς τῆς φαινομενολογίας εἶναι νὰ θεμελιώσῃ μιὰ ἀντικειμενικὴ λογικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ στρέφεται κατὰ τοῦ ψυχολογισμοῦ, τοῦ ἀνθρωπολογισμοῦ, τοῦ σχετικισμοῦ καὶ τῆς φυσιοκρατίας. Τὸ βασικὸ ἔργο τοῦ Husserl *Logische Untersuchungen* ἀποτελεῖ μιὰ ριζικὴ στροφὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τοῦ αἰῶνος μας. Ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας, ἔτσι ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Husserl, ἀναφέρεται πάντοτε σὲ ἓνα ἀντικείμενο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀλήθεια γιὰ κάτι. Τὴν ἀλήθεια δὲν τὴν θέτομε, ἀλλὰ τὴν μαθαίνομε. Μὲ τὴν διαπίστωση αὐτὴ ἡ φαινομενολογία ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν λογοκρατία (Rationalismus) καὶ τὴν μορφοκρατία (Formalismus) τοῦ Kant.



Τί είναι λοιπόν τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσεως; Μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἡ φαινομενολογία ἐπαναλαμβάνει τὸ σωκρατικὸ-πλατωνικὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἀρετή, τί εἶναι πολιτεία; τί εἶναι ἐπιστήμη; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπλώθηκε μὲ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἠθικῆς σὲ ὅλα τὰ πεδία τοῦ ἐπιστητοῦ. Γιὰ κάθε πρᾶγμα ζητεῖται τὸ «τί ἐστί», ἡ οὐσία του, καὶ αὕτη χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπλῆ του ὑπαρξῆς. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὸ πρόβλημα τοῦτο κατέληξε σὲ διάκριση μεταξὺ τῆς *essentia* καὶ τῆς *existentia*. Ἡ φαινομενολογία τοῦ Husserl συνδέεται μὲ αὐτὴν τὴν πλατωνικὴ, ἀριστοτελικὴ καὶ μεσαιωνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἐπιστήμη γεγονότων, ἀλλὰ ἐπιστήμη τῆς οὐσίας. Πέρα ἀπὸ κάθε ἀτομικὸ, πὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, πέρα ἀπὸ κάθε συγκεκριμένο, μοναδικὸ καὶ τυχαῖο, ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ ὅλους τοὺς φυσικοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι ἐκφράζουν μιὰ πραγματικὴ κανονικότητα, ὑπάρχει ἐκεῖνο πὺ εἶναι κάθε ἀντικείμενο καθ' ἑαυτό, ὑπάρχει ἡ ἰδιοτυπία τοῦ ἀντικειμένου. Ὅπως ὁ Πλάτων ἔτσι καὶ ὁ Husserl ζητεῖ τὸ εἶδος. Γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζει τὴν φαινομενολογία «εἰδητικὴ ἐπιστήμη». Μὲ μιὰ εἰδικὴ γνωστικὴ συμπεριφορά, τὴν ὁποίαν ὁ Husserl ὀνομάζει *Ideation*, πρέπει νὰ μᾶς ἀποκαλυφθῇ ἡ οὐσία. Ἡ *Ideation* εἶναι ἡ μέθοδος τῆς φαινομενολογίας καὶ ἡ μέθοδος, ἡ ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ στὴν κατανόηση τῆς οὐσίας. Ἡ φαινομενολογία ὡς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη δὲν καταγίνεται μὲ γεγονότα. Ἡ οὐσία εἶναι ἓνα ἰδιότυπο ἀντικείμενο καὶ εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῇ μὲ μιὰ ἰδιότυπη θέα. Δίπλα στὰ πραγματικά, ὕλικά ἀντικείμενα ὑπάρχουν καὶ ἰδεατά, ἄχρονα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα κατανοοῦνται ἀπὸ διαφόρους ἀνθρώπους καὶ σὲ διάφορες ἐποχὲς ὡς πάντοτε ταυτόσημα. Ὑπάρχουν νοήματα τὰ ὁποῖα δὲν μεταβάλλονται ἀλλὰ εἶναι ἐς αἰεὶ σταθερά. Αὐτὰ εἶναι τὰ νοήματα τῶν κρίσεων. Τὰ νοήματα αὐτὰ δὲν εἶναι ψυχικὰ βιώματα, ἀλλὰ ἰδεατά μορφώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ τὰ θεασθοῦμε. Ἡ ἔννοια τῆς θέας συνδυασμένη μὲ τὴν ἔννοια τῆς οὐσίας ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς φαινομενολογίας.

Ἡ βασικὴ διαπίστωση τῆς φαινομενολογίας εἶναι ὅτι ὅλες οἱ βασικὲς καὶ θεμελιώδεις γνώσεις στηρίζονται στὴν ἐσωτερικὴ θέα. Τὸν θεμέλιο λίθο τῆς φαινομενολογίας ἔθεσε ὁ Husserl στὸν δεῦτερο τόμο τοῦ ἔργου του *Logische Untersuchungen*, ὅπου εἰσάγει τὴν ἔννοια τῆς κατηγορικῆς θέας. Πέρα ἀπὸ τὴν θέα πὺ ἔχομε μὲ τίς αἰσθήσεις ὑπάρχει μιὰ ὑπεραισθητὴ θέα. Ἡ ἐμπειρικὴ θέα εἶναι ἡ συνείδηση πὺ ἔχομε γιὰ ἓνα εἰδικό, συγκεκριμένο ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, ἐνῶ ἡ ὑπεραισθητὴ θέα εἶναι ἡ συνείδηση πὺ ἔχομε γιὰ τὴν καθαρὴ οὐσία, ἢ γιὰ τὰ νοήματα. Ἡ ὑπεραισθητὴ θέα εἶναι κάτι πρωταρχικῶς δεδομένο μέσα μας, καὶ μ' αὐτὴν συλλαμβάνομε τὴν οὐσία στὴν πληρότητά της. Γενικὲς λογικὲς προτάσεις μὲ ἀπόλυτο κῦρος στηρίζονται σ' αὐτὴν τὴν ὑπεραισθητὴ θέα. Ἡ γενικὴ πρόταση πὺ

λέγει ὅτι «ὅλα τὰ ὑλικά πράγματα εἶναι ἐκτατά» ἐκφράζει ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ καθενὸς ὑλικοῦ ἀντικειμένου. Ἀπὸ τὴν ἄμεση αὐτὴ ἐσωτερικὴ θεὰ προκύπτουν ὠρισμένες ἀρχές ποὺ ἔχουν ἀποδεικτικὸ κῦρος καὶ λογικὴ ἀναγκαιότητα. Οἱ ἀρχές αὐτὲς ἐκφράζονται σὲ προτάσεις ποὺ εἶναι ὄχι μόνο τυπικὲς ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὲς. Οἱ προτάσεις αὐτὲς εἶναι *a priori* ἀληθινές. Ἡ φιλοσοφία, ἐπειδὴ κατ' οὐσίαν ξεκινᾷ ἀπ' αὐτὲς τὶς *a priori* προτάσεις, εἶναι ἡ βασίλισσα τῶν ἐπιστημῶν. Ὡς καθαρὲς ἐπιστῆμες τῆς οὐσίας ὁ Husserl διακρίνει α) τὴν καθαρὴ Λογικὴ, β) τὰ καθαρὰ Μαθηματικά, γ) τὴν καθαρὴ θεωρία τοῦ χρόνου, δ) τὴν καθαρὴ θεωρία τοῦ χώρου, ε) τὴν καθαρὴ θεωρία τῆς κινήσεως, κτλ.

Τρία πράγματα εἶναι ποὺ ὠδήγησαν τὸν Husserl στὸ καθαρὸ, στερεὸ λογικῶς καὶ ἰδεατὸ συνάμα ἔδαφος τῆς φαινομενολογίας, πρῶτον ἡ κριτικὴ ποὺ ἔκαμε ὁ ἴδιος στὸν ἐμπειρισμὸ καὶ στὸν θετικισμὸ, δεύτερον ἡ ἀπαίτηση νὰ θεμελιωθῇ ἡ φιλοσοφία ὡς αὐστηρὴ ἐπιστήμη, καὶ τρίτον ἡ διαπίστωση ὅτι γνήσια ἐπιστήμη ὑπάρχει ἐκεῖ, ὅπου ἔχομε ἄμεσα ἰσχυρὲς κρίσεις, οἱ ὁποῖες ὀφείλουν τὸ κῦρος τους στὴν ἄμεσα καὶ πρωταρχικὰ δεδομένη ἐσωτερικὴ, ὑπεραισθητὴ θεὰ. Ἡ ἄμεση θεὰ ὡς πρωταρχικὰ δεδομένη συνείδηση εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν λογικῶν μας ἰσχυρισμῶν καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἀρχῶν. Ἡ πρωταρχὴ εἶναι ὅτι ἡ πρωταρχικῶς δεδομένη θεὰ εἶναι ἡ πηγὴ ποὺ δικαιώνει κάθε γνώση. Τέλος ἡ γενικὴ διαπίστωση τοῦ Husserl εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ὑπάρχουν γενικὰ ἀντικείμενα καὶ εἶναι δεδομένα τῆς ὑπεραισθητῆς θεας, γι' αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ γενικὲς προτάσεις. Τοῦτο ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν καὶ στὴν ἀναίρεση κάθε εἵδους ὀνοματοκρατίας (Nominalismus). Ἡ φαινομενολογία, ὅπως τὴν ἀναπτύσσει περαιτέρω ὁ Husserl στὸ ἔργο του *Formale und transzendente Logik*, διδάσκει ὅτι κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἀνάγεται στὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ συνειδέναι, καὶ ὅτι κάθε πραγμάτωση τοῦ συνειδέναι ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ ὅ,τι ὑπάρχει. Στὸ σημεῖο αὐτὸ σχεδὸν ταυτίζεται ὁ Husserl μὲ τὸν Kant, τοῦ ὁποῖου ἡ βασικὴ ἀντίστοιχη ἔννοια εἶναι ὅ,τι ὀνομάζει «transzendente Apperzeption».

Βασικὴ σημασία γιὰ μᾶς ἐδῶ ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ἡ φαινομενολογία ἀπελευθέρωσε τὴν φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴ φυσιοκρατία καὶ γενικῶς ἀπὸ τὸν ὄντολογικὸ δογματισμὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Μὲ τὴν νοητὴ διάσταση ποὺ κατέκτησε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὑπεραισθητῆς θεας συνέβαλε τὰ μέγιστα στὴν ἐνίσχυση τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν ἀποκατάσταση τῆς αὐτονομίας του. Καὶ ἡ φαινομενολογία εἶναι ἓνας φιλοσοφικὸς τρόπος ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐσωτερικότητά του.

Μιὰ ἄλλη φιλοσοφικὴ ἀλλὰ καὶ γενικῶς πνευματικὴ συμπεριφορὰ, ἡ ὁποία ἔχει τὶς ἀρχές της στὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, καὶ ἐγενι-

κεύθηκε ή ανάπτυξη και ή επίδρασή της στὸν εἰκοστὸν αἰῶνα εἶναι ὅ,τι ὀνομάζουμε «φιλοσοφία τῆς ζωῆς». Ἡ κίνηση αὐτὴ ἀπλώνεται τόσον στὴν Εὐρώπη ὅσον καὶ στὴν Ἀμερικὴ καὶ στρέφεται κυρίως κατὰ τῆς νοησιάρχιας τοῦ παρελθόντος. Ἡ ζωὴ εἶναι τώρα στὸ ἐπίκεντρο τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ή βίωσή της σὲ ὅλες τὶς ζωτικὲς ἐκδηλώσεις εἶναι τὸ πο-
 θούμενο. Ἄν μὲ τὴν Διαφώτιση ἦλθε στὸ φῶς ή ratio, ή ὁποία κατεπολέ-
 μησε τὸν μυστικισμό, πού εἶχε ἐπικρατήσει στὸν Μεσαίωνα, τώρα ή ζωὴ ή
 ἴδια ἐξεγείρεται καὶ στρέφεται κατὰ τῆς ratio, ή ὁποία τὴν ἔχει ὑποδουλώσει
 καὶ δέσει μέσα στὰ δεσμὰ τῆς Λογικῆς. Ἡ Λογικὴ ὡς βάση τῆς φυσικῆς
 ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ή ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας καὶ οἱ καταπλη-
 κτικὲς ἐφευρέσεις, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐμεγάλωσαν τὴν ἀπελευθέρωση
 τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ φυσικὰ καὶ κοινωνικά του δεσμὰ, ἐδημιούργησαν ἐξ
 ἄλλου τὸν τύπο τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα *homo faber*. Ἐν-
 ἀντίον αὐτοῦ τοῦ *homo faber* στρέφεται τώρα τὸ κίνημα πού φέρει τὸ ὄνομα
 φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Οἱ ρίζες ὅμως αὐτῆς τῆς κινήσεως εὐρίσκονται μέσα
 στὸ ρεῦμα τοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ Schlegel εἶναι ἐκεῖνος πού πρῶτος ὠμίλησε
 στὴν Βιέννη γιὰ τὴν φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Τὰ μεγάλα ὀνόματα πού συνδυά-
 ζονται μὲ τὸ ὀγκῶδες τοῦτο πνευματικὸ ρεῦμα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς εἶναι
 ὁ Bergson, ὁ James, ὁ Nietzsche, ὁ Tolstoi, ὁ Dostojewski, ὁ Dilthey, ὁ Sim-
 mel, ὁ Eucken καὶ ἄλλοι. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς τονίζουν στὰ ἔργα τους
 ὅτι ή ζωὴ, ή «ιδέα» τῆς ζωῆς, ὡς προσωπικοῦ βιώματος, εἶναι ή μόνη ἀλη-
 θινὴ πραγματικότης, εἶναι ή πρωταρχή, ή ὁποία δὲν ἀνάγεται σὲ τίποτε
 ἄλλο καὶ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς αὐταξία, καὶ συνάμα ὡς ή πρώτη ἀξία τοῦ
 ἀνθρώπου. Ἡ ἴδια ή ζωὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της πρέπει νὰ συναγάγῃ καὶ τὸ
 νόημά της. Οἰοδήποτε ἐπέκεινα τῆς ζωῆς ἀπορρίπτεται τώρα ἐκ προοιμίου.

Ὁ μῦθος, ὁ ὁποῖος περιέχει καὶ ἐκφράζει ὅλο αὐτὸ τὸ συνταρακτικὸ
 πνευματικὸ κίνημα τοῦ ἀνθρώπου τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, εἶναι ὁ μῦθος
 τοῦ Διονύσου. Αὐτὸν τὸν Διόνυσο προβάλλουν ὅλα αὐτὰ τὰ ποικίλα ρεύ-
 ματα πού συγκλίνουν τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο καὶ ἀποτελοῦν ὅ,τι ὀνομάζουμε
 φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Τὴν ὀξύτατη μορφή της καὶ διαμαρτυρία της ἔλαβε
 ή φιλοσοφία τῆς ζωῆς στὸν ἀγῶνα πού ἔκαμε ὁ Nietzsche ἐναντίον τῆς
 νοησιάρχιας ἥ, ὅπως ὁ ἴδιος διετύπωσε τὸ πρᾶγμα, ἐναντίον τοῦ «Königs-
 berger Chinesentum». Ἀκόμα καὶ πολιτικὰ φαινόμενα τοῦ αἰῶνος μας εἶναι
 δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν στὸ σύνολό τους ὡς παράγωγα αὐτοῦ τοῦ καθο-
 λικοῦ πνεύματος, πού ὡς διαμαρτυρία κατὰ τῆς νοησιάρχιας ἐκφράζει ὅ,τι
 ὀνομάζεται φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Ὅμως ή μεγάλη εἰρωνεία πού ἐνυπάρχει
 μέσα στὸν ἀγῶνα πού ἔκαμε ή φιλοσοφία τῆς ζωῆς κατὰ τῆς νοησιάρχιας
 εἶναι ὅτι ή πολεμικὴ της ἔγινε μὲ τὰ μέσα τῆς νοήσεως καὶ τῆς λογικῆς.
 Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς ἀρνεῖται ή φιλοσοφία τῆς ζωῆς, δηλαδὴ τὸν λόγο,
 ἐκεῖνο ἀκριβῶς χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ τὸν καταπολεμήσῃ. Ὁ Ἑγελος ὅμως

παρετήρησε ὅτι τὸ χειρότερο ὄπλο κατὰ τῆς Λογικῆς εἶναι ἡ ἴδια ἡ Λογική. Ἡ εἰρωνεία αὐτὴ δὲν ἐνυπάρχει μόνον μέσα στὸ κίνημα τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ φιλοσοφικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα ὑπαρξισμός.

Ὁ ὑπαρξισμός ὡς φιλοσοφικὸ ρεῦμα κατέκλυσε τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἔγινε μόδα, καὶ κατ' οὐσίαν διεδέχθη τὸ προηγούμενο φιλοσοφικὸ ρεῦμα, τὴν φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Τὸ πρόβλημα τώρα εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη καὶ τὸ νόημά της. Τὰ προβλήματα ὅμως ποὺ περιέχονται μέσα στὸν ὑπαρξισμό εἶναι πολλά : εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοπραγμάτωσης τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρόβλημα τῆς τυχαιότητός του, τῆς ἀνασφάλειας καὶ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὸ πρόβλημα τῆς ἀδυναμίας καὶ μηδαμινότητας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν χρόνο καὶ στὴν ἱστορία, τὸ πρόβλημα τῶν ὀριακῶν καταστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων συνήθως ὁ ἄνθρωπος ναυαγεῖ, τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τοῦ μηδενός καὶ τοῦ θανάτου, τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν σχέση του μὲ τὸν θεὸ καὶ τέλος τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα ἐρώτημα διαπνέει ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα, ἂν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ὑπερβῇ τὸν φραγμὸ ποὺ τοῦ θέτει ὁ κόσμος ἢ ὄχι. Ἄν ἡ ὑπέρβαση τοῦ φραγμοῦ ποὺ λέγεται κόσμος εἶναι δυνατὴ, τότε ἐρωτᾶται ὡς ποῦ φθάνει αὐτὴ ἡ ὑπέρβαση, ποιά εἶναι τὰ ὅριά της; Ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα προέρχεται ἡ θρησκευτικὴ μεταφυσικὴ τοῦ Kierkegaard, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ κινήματος τοῦ ὑπαρξισμοῦ, ἂν καὶ πρέπει ἐδῶ νὰ δηλωθῇ ὅτι ὁ Dostojewski στὸ ἔργο του «Ὁ ἡλίθιος» ἔχει κατὰ τρόπο κλασσικὸ συλλάβει τὴν ἐννοια τῆς ὑπάρξεως.

Κάθε ἐποχὴ ἐκφράζει τὴν σκέψη της μὲ τὴν φιλοσοφία. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Ἐγγέλου ἰσχύει ἀπόλυτα γιὰ τὸν ὑπαρξισμό, ὁ ὁποῖος πράγματι εἶναι μία πνευματικὴ εἰκόνα τῆς σημερινῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον ἦταν κατ' αὐτὸν ἔνθεο, θεϊκό. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μεσαίωνα ἀισθανόταν τὸν ἑαυτό του συνδεδεμένο ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν Θεό. Ἐπίσης ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτέρας ἐποχῆς εἶχε ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴν νόησή του καὶ στὴν ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν συνεδύασε μὲ τὴν ἰδέα τῆς προόδου. Στὴν ἐποχὴ μας ὁ κόσμος ἔχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο χάσει τὴν γοητεία του, ὁ Θεὸς ἔχει ἀποθάνει, καὶ αὐτὸ ποὺ μένει ἐν ζωῇ εἶναι ὁ ἔρημος ἄνθρωπος. Τοῦτο εἶναι τὸ κεντρικὸ βίωμα ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ὑπαρξισμό. Ὅμως ὁ ὑπαρξισμός δὲν εἶναι κάτι τὸ ὅλως διόλου καινούργιο ὡς βιοθεωρία. Ὁ Σωκράτης, οἱ πρῶτοι Χριστιανοί, ὁ Αὐγουστῖνος, οἱ μεσαιωνικοὶ μυστικοί, ὁ Pascal καὶ τόσοι ἄλλοι πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἔχουν στοιχεῖα τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ ἡ φαινομενολογία τοῦ Husserl



καὶ τοῦ Scheler, ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς τοῦ Bergson, τοῦ Simmel, τοῦ Dilthey, τοῦ Dostojewski, καθὼς καὶ ἡ σύγχρονη φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία ὀδηγοῦν κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ὑπαρξισμό. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον ἐπίεσε ἰδιαίτερα καὶ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ τὸν ὠδήγησε στὸν ὑπαρξισμό εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι ἔχασε τὸ συναίσθημα ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἡ πατρίδα του, καὶ συνάμα τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχασε καὶ κάθε μεταφυσικὴ τοποθέτηση. Χαρακτηριστικὸ τοῦ ὑπαρξισμοῦ εἶναι ὅτι ἀποκρούει τὴν ἀφηρημένη σκέψη γιὰ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ συγκεκριμένη προσωπικὴ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς. Ἐπίσης ὁ ὑπαρξισμὸς ἀποκρούει τὸ σύστημα, καὶ γενικῶς κάθε τι ποὺ γενικεύει τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Ὁ Λόγος χάνει τὰ πρωτεῖα του μέσα στὸν ὑπαρξισμό, τὰ ὁποῖα τὰ διεκδικεῖ τὸ ἄλογο στοιχεῖο τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γενικῶς ἡ γνώση τίθεται στὴν ὑπηρεσία τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία καὶ συνδέει τὸν ἄνθρωπο κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴν χρονικότητά του. Ἔτσι προσλαμβάνει ὁ ὑπαρξισμὸς ἠθικὸ καὶ ἀξιολογικὸ χαρακτήρα, δίχως ὅμως τοῦτο ν' ἀποκλείῃ τὴν ὄντολογικὴ ἀγωνία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κύρια πηγὴ του, καὶ ἡ ὁποία τὸν συνοδεύει σὲ ὅλες τὶς μορφές ποὺ προσέλαβε τὸ φιλοσοφικὸ τοῦτο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς μας.

LA PHILOSOPHIE CONTEMPORAINE

Résumé.

Cette étude a fait l'objet d'une communication au 3e Symposium International de Philosophie, organisé par la F.I.S.P. à Moscou (17-19 mai 1977). C'est une analyse critique des courants philosophiques de notre siècle. Elle débute par une brève référence au XIXe s., par laquelle elle vise à montrer que, comme la Philosophie des valeurs, la révolution qui a eu lieu en physique a renversé la «physiocratie» naïve du siècle précédent. L'auteur insiste sur l'idée de la prépondérance de la spéculation axiologique : «La Philosophie, contrairement à la position de Nietzsche, n'est ni positionnelle ni prédicatrice de valeurs, elle en est l'interprète».

Après s'être référé à la Philosophie des valeurs de notre siècle, l'auteur procède à une analyse critique de la Phénoménologie husserlienne et conclut que la Phénoménologie a libéré la pensée philosophique de la «physiocratie» et du dogmatisme ontologique du XIXe siècle. Il examine par la suite la Philosophie de la vie et recense et critique les données majeures de l'existentialisme.

Athènes

J. N. Théodoracopoulos